0975CH01

1

अपठितावबोधनम्

I. अधोलिखित-परिच्छेदं पठित्वा अभ्यासप्रश्नानाम् उत्तरं लिखत।

गोदावरीतीरे विशाल: शाल्मलीतरु: आसीत्। तत्र पक्षिण: निवसन्ति स्म। अथ कदाचित् रात्रौ कश्चिद् व्याध: तत्र तण्डुलान् विकीर्य जालं च विस्तीर्य प्रच्छन्नो भूत्वा स्थितश्च। प्रात:काले चित्रग्रीवनामा कपोतराज: सपरिवार: आकाशादेव तान् तण्डुलकणान् अपश्यत्। तत: कपोतराज: तण्डुललुब्धान् कपोतान् प्रत्याह— "कुतोऽत्र निर्जने वने तण्डुलकणानां सम्भव:। भद्रमिदं न पश्यामि। संभवत: कोऽपि व्याध: अत्र भवेत्। सर्वथा अविचारितं कर्म न कर्तव्यम्।" परं तस्य वचनं तिरस्कृत्य कश्चित् तरुण: कपोत: सदर्पमाह– आ:! किमेवमुच्यते—

वृद्धानां वचनं ग्राह्यमापत्काले ह्युपस्थिते।
सर्वत्रैवं विचारेण भोजनेऽप्यप्रवर्तनम् ।।

एतदाकर्ण्य सर्वे कपोता: तत्र उपविष्टा: जाले च निबद्धा: अभवन्। यतो हि– बहुश्रुता अपि लोभमोहिता: क्लिश्यन्ते।

अभ्यास:

(1) एकपदेन उत्तरत –

(क) आपत्काले केषां वचनं ग्राह्यम्? ....

(ख) विशाल: शाल्मलीतरु: कुत्रासीत्? ....

(ग) व्याध: कान् विकीर्य प्रच्छन्नो भूत्वा स्थित:? ....

(घ) सर्वथा कीदृशं कर्म न कर्तव्यम्? ....

(2) पूर्णवाक्येन उत्तरत –

(क) कपोतराज: कान् प्रत्याह?

....

(ख) के कदा क्लिश्यन्ते?

....

(3) भाषिककार्यम् –

(क) 'विशाल: शाल्मलीतरु: आसीत्।' अत्र विशेषणपदं किम्?

....

© NCERT not to be republished

(ख) 'तरुण: कपोत: सदर्पम् आह' इति वाक्ये क्रियापदं चित्वा लिखत।

....

(ग) 'तत्र रात्रौ पक्षिण: निवसन्ति स्म', इति वाक्ये कर्तृपदं चित्वा लिखत।

....

(घ) 'वृद्ध:' इत्यस्य किं विलोमपदं गद्यांशे प्रयुक्तम्?

....

(4) उपर्युक्तगद्यांशस्य उचितं शीर्षकं दीयताम्।

....

II. समय: अन्येषां वस्तूनाम् अपेक्षया अधिक: महत्त्वपूर्ण: मूल्यवान् च वर्तते। अन्यानि वस्तूनि विनष्टानि पुनरपि लब्धुं शक्यन्ते परं समयो विनष्टो न केनापि उपायेन पुन: परावर्तयितुं शक्यते।

जना: द्विधा समयस्य दुरुपयोगं कुर्वन्ति– व्यर्थयापनेन अकार्यकरणेन च। अनेके जना: कार्यसम्पादने समर्था: अपि निरर्थकं समयं यापयन्ति। इतस्तत: भ्रमन्ति, अप्रयोजनं गृहे-गृहे अटन्ति। ते तु नैव स्वार्थाय न च परार्थाय किञ्चित् कार्यं कुर्वन्ति। न धर्मम् आचरन्ति, न धनम् उपार्जयन्ति, तेषां जन्म निरर्थकं भवति। भूमिरपि एतादृशानां निष्क्रियाणां भारं वोढुं नेच्छति। ईदृशा: जना: कस्मै अपि न रोचन्ते न वा कश्चित् तेभ्य: आश्रयमेव दातुमिच्छति। ते यत्र-यत्र गच्छन्ति तत: एव बहिष्क्रियन्ते। पितरौ अपि एतादृशान् तनयान् न अभिनन्दत:।

अत: अस्माभि: आलस्यं विहाय सर्वदैव समयस्य सदुपयोग: कर्तव्य:।

अभ्यास:

(1) एकपदेन उत्तरत—

(क) पितरौ एतादृशान् कान् नाभिनन्दत:? ....

(ख) क: विनष्ट: परावर्तयितुं न शक्यते? ....

(ग) का निष्क्रियाणां भारं वोढुं नेच्छति? ....

(घ) किं विहाय समयस्य सदुपयोग: कर्तव्य:? ....

(2) पूर्णवाक्येन उत्तरत—

(क) केषां जन्म निरर्थकं भवति?

....

(ख) अन्येषां वस्तूनामपेक्षया समय: किमर्थमधिक: महत्त्वपूर्ण: मूल्यवान् च?

....

© NCERT not to be republished

(3) भाषिक-कार्यम्—

(क) 'यावान् काल: निरर्थक: गत: स: गत: एव' इति वाक्ये अव्ययपदं किम् इति चित्वा लिखत।

....

(ख) 'सदुपयोग:' इत्यस्य पदस्य किं विलोमपदं गद्यांशे प्रयुक्तम्?

....

(ग) 'अनेके जना:' इत्यत्र विशेष्यपदं किम्?

....

(घ) 'पुत्रान्' इत्यस्य कृते गद्यांशे किं पदं प्रयुक्तम्?

....

(4) उपर्युक्तगद्यांशस्य उचितं शीर्षकं दीयताम्।

....

III. जयदेव: वेदशास्त्रज्ञ: सदाचारी वयोवृद्ध: च आसीत्। तस्य पुत्र: धनेश: विद्वान् पितृभक्तश्चासीत्। स: पितु: सकाशादेव वेदशास्त्राणाम् अध्ययनं करोति स्म। श्रद्धया च तं सेवते।

धनेश: सर्वदा अव्यवधानेन पित्रो: वचनं पालयति स्म। पित्रो: सेवायाम् अध्ययने चैव तस्य समय: गच्छति स्म। तस्य सेवया पितरौ सर्वदा स्वस्थौ प्रसन्नौ चास्ताम्। एतत्सर्वं दृष्ट्वा एकदा नगेन्द्र: नाम शिष्य: धनेशमपृच्छत्- हे धनेश! किं जीवनपर्यन्तम् एवमेव पितृसेवाया: कार्यं करिष्यसि? त्वं जीवनस्य किम् उद्देश्यम् मन्यसे? प्रश्नौ निशम्य धनेश: साश्चर्यम् उदतरत्- भो: मित्र! किं त्वं 'पित्रो: सेवया एव विज्ञानम्' इति सूत्रं न श्रुतवान्। अहं तयो: सेवया एव आत्मानं गौरवान्वितम् अनुभवामि।

कालक्रमेण धनेश: लोकविश्रुत: विद्वान् अभवत्।

अभ्यास:

(1) एकपदेन उत्तरत—

(क) धनेश: कयो: सेवायां समयं यापयति स्म? ....

(ख) क: विद्वान् पितृभक्तश्चासीत्? ....

(ग) क: धनेशं जीवनस्य अभिप्रायम् अपृच्छत्? ....

(घ) आचार्यस्य नाम किम् आसीत्? ....

© NCERT not to be republished

(2) पूर्णवाक्येन उत्तरत —

(क) धनेशस्य समय: कथं गच्छति स्म?

....

(ख) नगेन्द्रस्य प्रश्नौ निशम्य धनेश: साश्चर्यम् किम् उदतरत्?

....

(3) यथानिर्देशम् उत्तरत —

(क) 'तस्य पुत्र: धनेश:' इत्यत्र 'तस्य' इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्?

....

(ख) 'श्रुत्वा' इति पदस्य किं समानार्थकपदं गद्यांशे प्रयुक्तम्?

....

(ग) 'पितरौ सर्वदा स्वस्थौ प्रसन्नौ चास्ताम्' अत्र क्रियापदं चित्वा लिखत।

....

(घ) 'मातु:' इति पदस्य किं विलोमपदं गद्यांशे प्रयुक्तम्?

....

(4) उपर्युक्तगद्यांशस्य उचितं शीर्षकं दीयताम्।

....

IV. अमर्त्यसेन: इति नाम एव संस्कृतमयम्। अस्य जन्म शान्तिनिकेतने अभवत्। शान्तिनिकेतनस्य संस्थापक: गुरुदेव: रवीन्द्रनाथठाकुर: अस्य नामकरणं कृतवान्। बालकस्य नामकरणं कुर्वन् स: उक्तवान् आसीत्- 'अमर्त्यसेन:' इत्येतत् पदं संस्कृत-मूलम्। शान्तिनिकेतने वसन् अमर्त्यसेन: संस्कृताभ्यासं कृतवान्। स: 'स्वपितामह: श्रीक्षितीशमोहनसेन इव संस्कृतस्य प्रसिद्ध: विद्वान् भवेयम्' इति इच्छति स्म। उच्च-शिक्षाप्राप्त्यर्थं स आंग्लदेशम् अगच्छत् तत्र 'अर्थशास्त्रस्य' विशदम् अध्ययनं कृत्वा प्राध्यापक: अभवत्। अध्यापन-समये स: अर्थशास्त्रविषयिणीं महतीं गवेषणाम् अकरोत्। अध्यापन-कार्यं समाप्य श्रीअमर्त्यसेन: भारतं प्रत्यावर्तत। भारत–सर्वकार: तस्य वैदुष्यं विद्वत्तां च समादृत्य तस्मै 'भारतरत्नम्' इति सम्मानं दत्तवान्। जयतु एष: संस्कृतपुत्र:, अर्थशास्त्री च।

अभ्यास:

(1) एकपदेन उत्तरत —

(क) अमर्त्यसेनस्य जन्म कुत्र अभवत्? ....

(ख) अमर्त्यसेनाय 'भारतरत्नम्' इति सम्मानं क: दत्तवान्? ....

(ग) अमर्त्यसेन: उच्चशिक्षार्थं कुत्र अगच्छत्? ....

(घ) अमर्त्यसेन: कुत्र संस्कृताभ्यासं कृतवान्? ....

(2) पूर्णवाक्येन उत्तरत —

(क) अमर्त्यसेनस्य नामविषये रवीन्द्रनाथ: ठाकुर: किम् उक्तवान्?

....

(ख) अध्यापनसमये स: किं कृतवान्?

....

(3) यथानिर्देशम् उत्तरत —

(क) 'अस्य जन्म शान्तिनिकेतने अभवत्।' इत्यस्मिन् वाक्ये 'अस्य' इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्?

....

(ख) 'अमर्त्यसेन: संस्कृताभ्यासं कृतवान्।' गद्यांशेऽस्मिन् कर्तृपदं चित्वा लिखत।

....

(ग) 'अगच्छत्' इति क्रियापदस्य किं विलोमपदम् अत्र प्रयुक्तम्?

....

(घ) 'महतीं गवेषणाम्' अत्र विशेषणपदं किम्?

....

(4) उपर्युक्तगद्यांशस्य उचितं शीर्षकं दीयताम्।

....

V. विगतसप्ताहे अस्माकं विद्यालयपक्षत: शैक्षणिकयात्राप्रसङ्गे वयम् उज्जयिनीं प्रति अगच्छाम। उज्जयिनी भारतस्य इतिहास-धर्म-दर्शन-कला-साहित्य-योग-ज्योतिषादीनां केन्द्रम् अस्ति। अत्र स्थितस्य महाकालेश्वरस्य कारणेनापि अस्या: विशिष्टं महत्त्वम्। एषा अवन्तिका, विशाला, प्रतिकल्पा, कुमुदवती, स्वर्णशृंगा इति नामभिरपि शास्त्रेषु वर्णिता।

अत्रत्या वेधशालाऽपि अतिविशिष्टा। जना: वेधशालां 'यन्त्रभवनम्' इत्यपि वदन्ति। इयम् आंग्लभाषायाम् 'आब्ज़र्वेटरी' इत्यपि कथ्यते। शैक्षणिकयात्राप्रसंगात् अस्या: विशिष्टावलोकनम् अस्माभि: कृतम्। एषा वेधशाला उज्जयिन्या: दक्षिणभागे क्षिप्राया: उत्तरतटे उन्नतभूभागे स्थिताऽस्ति। कर्करेखा इत: एव निर्गता। इदं स्थानं गणितस्यापि आधारस्थलम्।

© NCERT not to be republished

अष्टादशशताब्द्यां राज्ञा जयसिंहेन ज्योतिषानुरागवशात् वेधशालाया: निर्माणं कारितम्। ग्रहाणां प्रत्यक्षवेधनाय जयसिंह: उज्जयिन्याम् काश्याम् देहल्याम् जयपुरे मथुरायां च वेधशालानां निर्माणम् अकारयत्।
वस्तुत: वेधशालां वीक्ष्य मनसि गौरवमनुभवामि यत् प्राचीनकालेऽपि अस्माकं पूर्वजानां गणितस्य ग्रहनक्षत्राणाञ्च ज्ञानम् अद्भुतं वैज्ञानिकञ्चासीत्।

अभ्यास:

(1) एकपदेन उत्तरत —

(क) वेधशाला कस्या: उत्तरतटे स्थिता अस्ति? ....

(ख) विद्यालयपक्षत: वयं कुत्र अगच्छाम? ....

(ग) वेधशालाया: एकम् अपरं नाम लिखत? ....

(घ) वेधशाला कस्य आधारस्थलम्? ....

(2) पूर्णवाक्येन उत्तरत —

(क) जयसिंह: कुत्र-कुत्र वेधशालानां निर्माणम् अकारयत्?

....

(ख) उज्जयिनी केषां केन्द्रम् वर्तते?

....

(3) यथानिर्देशम् उत्तरत —

(क) 'दृष्ट्वा' इत्यर्थे किं पदम् अनुच्छेदे प्रयुक्तम्?

....

(ख) 'उत्तरभागे' इति पदस्य विपरीतार्थपदम् अनुच्छेदात् चित्वा लिखत।

....

(ग) 'शैक्षणिकयात्राप्रसङ्गात् अस्या: विशिष्टावलोकनम् अस्माभि: कृतम्' - अत्र 'अस्या:' इति सर्वनामपदं कस्यै प्रयुक्तम्?

....

(घ) 'अस्माकं पूर्वजानां ज्ञानम् अद्भुतं वैज्ञानिकञ्चासीत्' इत्यस्मिन् वाक्ये विशेष्यपदं किम्?

....

(4) उपर्युक्तगद्यांशस्य उचितं शीर्षकं दीयताम्।

....

© NCERT not to be republished

VI. पञ्चदश-शताब्द्यां निर्मितं 'लोधी गार्डन' इति प्रसिद्धम् उपवनं नवदेहलीक्षेत्रे स्थितमस्ति। नवति-प्रहल (arce)-परिमितं बृहदाकारकम् इदमुपवनम्। अत्र शताधिक-वर्षेभ्य: प्राचीना:पादपा: सन्ति। तेषु वटवृक्ष: अश्वत्थ: निम्ब: किंशुक: आम्रं देवदारु: इंगुदी: सिंसपा: आमलकवृक्ष: बिल्व: अर्जुन: च प्रमुखा: सन्ति। सरणिषु स्थिता: वृक्षा: दर्शकानां मनांसि हरन्ति।

प्रतिदिनं सहस्रश: जना: अत्र विहाराय आगच्छन्ति। लक्षश: खगाश्च अत्राश्रयं प्राप्नुवन्ति।

इदम् उपवनम् चतुर्भागेषु विभक्तम्। एकत्र पुष्पाराम: विराजते। अस्मिन् आरामे मुख्यतया पाटलं नवमल्लिका उत्पलं जपाकुसुमं शेफालिका बकुलपुष्पं रजनीगन्धा यूथिका च सन्ति।

पुष्पाणां शोभा दर्शकानां मन: प्रसादयति। मधुगन्धिन: भ्रमरा: पुष्पेषु डयन्ते। पुष्पेभ्य: मधुररसं नीत्वा मधुमक्षिका: मधुसञ्चयं कुर्वन्ति। अस्मिन् उपवने विद्युन्निर्झरा: वातावरणं मनोहरम् शीतलञ्च कुर्वन्ति। अत्र भ्रान्त्वा रुग्णा: अपि जना: स्वास्थ्यलाभं कुर्वन्ति। कदाचिदस्माभि: अत्र भ्रमणाय गन्तव्यमेव।

अभ्यास:

(1) एकपदेन उत्तरत –

(क) 'लोधीगार्डन' इति उपवनम् कति-भागेषु विभक्तम्? ....

(ख) भ्रमरा: कुत्र डयन्ते? ....

(ग) रुग्णा: जना: किं कृत्वा स्वास्थ्यलाभं कुर्वन्ति? ....

(घ) केषां शोभा दर्शकानां मन: प्रसादयति? ....

(2) पूर्णवाक्येन उत्तरत –

(क) 'लोधी-गार्डन' इति नामके उपवने के प्रमुखा: वृक्षा: सन्ति?

....

(ख) पुष्पारामे उपलब्धानां केषाञ्चित् पुष्पाणां नामानि लिखत।

....

(3) यथानिर्देशम् उत्तरत –

(क) गद्यांशात् संख्यावाचकमेकं पदं चित्वा लिखत।

....

(ख) 'मधुगन्धिन: भ्रमरा:' अत्र किं विशेषणपदं प्रयुक्तम्?

....

© NCERT not to be republished

(ग) 'स्वस्था:' इति पदस्य किं विलोमपदं गद्यांशे प्रयुक्तम्?

....

(घ) 'सहस्रश: जना: भ्रमणाय आगच्छन्ति' अत्र कर्तृपदं किम्।

....

(4) उपर्युक्तगद्यांशस्य उचितं शीर्षकं दीयताम्।

....

VII. "अम्ब! अहमपि अनुजेन देवेशेन सह क्रीडितुं बहिर्गच्छामि, द्वारं पिधेहि कृपया।" पुत्र्या: इदं वच: निशम्य रमा स्वशैशवं प्राप्ता विचारमग्ना चाभवत्-यदा ममानुज: क्रीडनाय बहिर्गच्छति स्म तदा अहं स्वपितृभ्यां गृहकार्यार्थं पठनार्थं चैव प्रेरिता येनाऽहं गृहस्योत्तरदायित्वनिर्वाहे शिक्षाक्षेत्रे च श्रेष्ठाऽभवम्। परमद्यापि एका कुण्ठा मनसि यदा-कदा जायते यदहं पाठ्यसहगामिक्रियासु क्रीडासु वा कदापि उत्तमं प्रदर्शनं कर्तुं समर्था नाऽभवम्। अद्य मत्सदृश्य: नार्य: वायुयानं चालयन्ति ता: शिक्षिका: चिकित्सिका: अधिकारिण्य: प्रशासिका: वा भूत्वा गृहस्योत्तरदायित्वमपि निर्वहन्ति। क: दोष: आसीन्मम यत् निपुणा सत्यपि अहमेतादृशं किमपि कर्तुं नापारयम्। अस्तु तावत्! चिन्तयाऽलम्। अहं पुत्र्यै तादृश्य: सर्वा: सुविधा: अवश्यमेव प्रदास्यामि येन तस्या: मनसि एतादृश्या: कुण्ठाया: अवकाश: एव न स्यात्।

अभ्यास:

(1) एकपदेन उत्तरत—

(क) रमा काभ्यां गृहकार्यार्थं पठनार्थं च प्रेरिता? ....

(ख) रमा कस्यै सर्वा: सुविधा: प्रदास्यति? ....

(ग) रमाया: पुत्री केन सह क्रीडितुं बहिर्गच्छति? ....

(घ) रमा कस्य निर्वाहे श्रेष्ठा अभवत्? ....

(2) पूर्णवाक्येन उत्तरत—

(क) पुत्र्या: किं वच: निशम्य रमा स्वशैशवं प्राप्ता?

....

(ख) रमाया: मनसि यदा कदा कीदृशी कुण्ठा जायते?

....

(3) यथानिर्देशम् उत्तरत—

(क) 'एतादृश्या: कुण्ठाया: अवकाश: एव न स्यात्' -अत्र किं विशेष्यपदम्?

....

© NCERT not to be republished

(ख) 'मत्सदृश्य: नार्य:' वायुयानं चालयन्ति "इति वाक्ये किं कर्तृपदम्?

....

(ग) 'द्वारं पिधेहि कृपया' अत्र किं क्रियापदम्?

....

(घ) 'अस्तु तावत्' अनयो: पदयो: किम् अव्ययपदम्?

....

(4) उपर्युक्तगद्यांशस्य उचितं शीर्षकं दीयताम्।

....

VIII. नकुल: प्रतिदिनं प्रात: स्यूतकमादाय महाविद्यालयं गच्छति सायंकाले च कदा आगमिष्यति इति तु अनिश्चितम् एव। पितरौ एतत्सर्वं दृष्ट्वा आहतौ भवत:। पुत्रं बोधयितुञ्च प्रयत्नम् अकुरुताम् परं नकुल: किमपि न शृणोति। एकदा पुत्रं प्रबोधयन्ती माता रुदती वदति यत् धिङ् मम जीवितम्, यस्यां सूनुरपि अविश्वसिति, मनोगतं भावमेव न ज्ञापयति। मातु: एतादृशेन व्यवहारेण साश्रुनयन: पुत्र: वदति-मात:! अद्यत्वे मम मित्राणि मां मद्यपानाय प्रेरयन्ति। तै: सह अहमपि सानन्दं मद्यपानं धूमपानमपि च करोमि खाद्याखाद्यं च खादामि। बहुधा मित्राणि प्रति 'न' इति वक्तुमिच्छामि परमसमर्थ: एवात्मानं पश्यामि मित्रतावशात्। मात:! कर्तव्याकर्तव्यमपि विस्मृतं मया। दर्शय मां सन्मार्गम्। एवंभूतं पुत्रं स्नेहेन लालयन्ती माता तमबोधयत् यत्-'त्यज दुर्जनसंसर्गम्, समानशीलव्यसनेषु चैव सख्यं करणीयमिति'। मातु: वात्सल्यमयेन बोधनेन नकुल: दुर्जनसंसर्गं त्यक्तुं दृढनिश्चयं करोति।

अभ्यास:

(1) एकपदेन उत्तरत –

(क) 'धिङ् मम जीवितम्' इति का वदति? ....

(ख) कौ आहतौ भवत:? ....

(ग) माता पुत्रं किं त्यक्तुम् अकथयत्? ....

(घ) नकुल: मित्राणि प्रति किं वक्तुमिच्छति स्म? ....

(2) पूर्णवाक्येन उत्तरत –

(क) नकुल: मित्रै: सह किं किं करोति स्म?

....

(ख) स्नेहेन लालयन्ती माता पुत्रं किं बोधयति?

....

© NCERT not to be republished

(3) यथानिर्देशम् उत्तरत —

(क) 'अद्यत्वे मम मित्राणि मां मद्यपानाय प्रेरयन्ति'- अत्र किमव्ययपदम्?

....

(ख) 'साश्रुनयन: पुत्र: वदति' - अत्र किं विशेषणपदम्?

....

(ग) 'अनेकश:' इति पदस्य किं समानार्थकपदं गद्यांशे प्रयुक्तम्?

....

(घ) गद्यांशे 'शत्रून्' इति पदस्य किं विलोमपदं प्रयुक्तम्?

....

(4) उपर्युक्तगद्यांशस्य उचितं शीर्षकं दीयताम्।

....

IX. एक: काष्ठहार: काष्ठान्यानेतुं वनमगच्छत्। तत्र सहसैव वृक्षध्वनिं श्रुत्वा तिष्ठति। वृक्ष: समीपस्थं कर्तितं वृक्षं दृष्ट्वा रुदन्निव वदति स्म, ह्य: एक: काष्ठहार: काष्ठाय मम मित्रस्य शरीरमच्छिनत्। छेदनेनास्य शरीरे व्रणान् दृष्ट्वातीव दु:खितोऽहम्। काष्ठानि नीत्वा स: तु आपणं गतवान् परं न कोऽप्यस्त्यत्र योऽस्य व्रणानामुपचारं करोतु। किमर्थं विस्मरन्ति जना: यदस्माकं शरीरं न केवलं काष्ठविक्रयणाय एवास्ति अपि तु वायो: शुद्धीकरणाय, कूहानाशनाय, आतपेन श्रान्तेभ्य: पथिकेभ्य:, पशुभ्यश्च छायाप्रदानाय, खगेभ्य: निवासाय, व्याधितेभ्य: औषधये, बुभुक्षितेभ्य: फलप्रदानाय चाप्यस्ति। काष्ठविक्रयेण तु केवलमेकवारमेव एकस्यैव लाभ: जायते परमनेन चिरकालपर्यन्तं विविधा: प्राणिन: निराश्रया: भवन्ति। फलौषधीनां प्राप्तिरपि दुर्लभा भवति। एवमेव एकैकं कृत्वाऽस्माकं सर्वेषां कर्तनेन वसन्तादीनाम् ऋतूनां महत्त्वमपि विलुप्तं भविष्यति। इदं सर्वं श्रुत्वा खिन्नमना: काष्ठहार: वृक्षकर्तनात् विरम्य वृक्षारोपणम् आरब्धवान्।

अभ्यास:

(1) एकपदेन उत्तरत —

(क) काष्ठहार: किं श्रुत्वा तिष्ठति? ....

(ख) वृक्षस्य वार्तां श्रुत्वा काष्ठहार: कीदृश: अभवत्? ....

(ग) काष्ठहार: काष्ठानि नीत्वा कुत्र गतवान्? ....

(घ) वृक्षा: कस्य शुद्धीकरणाय भवन्ति? ....

© NCERT not to be republished

(2) पूर्णवाक्येन उत्तरत —

(क) वृक्ष: किमर्थं दु:खित: आसीत्?

....

(ख) वृक्षाणां कर्तनेन केषां महत्त्वं विलुप्तं भविष्यति?

....

(3) यथानिर्देशम् उत्तरत —

(क) 'वृक्ष: समीपस्थं वृक्षं दृष्ट्वा रुदन्निव वदति'- अस्मिन् वाक्ये किं विशेषणपदम्?

....

(ख) 'आश्रिता:' इति पदस्य कृते किं विलोमपदम् अनुच्छेदे प्रयुक्तम्?

....

(ग) 'विलोक्य' इत्यर्थे किं पदम् अनुच्छेदे प्रयुक्तम्?

....

(घ) 'ह्य: एक: काष्ठहार: मम मित्रस्य शरीरमच्छिनत्' - अत्र किम् अव्ययपदम्।

....

(4) उपर्युक्तगद्यांशस्य उचितं शीर्षकं दीयताम्।

....

X. विज्ञानस्य नवीनेषु आविष्कारेषु एक: अतीव उपयोगी आविष्कार: अस्ति-'चलभाषियन्त्रम् (मोबाइल इति)। अस्य मुख्यं प्रयोजनमासीत् दूरवर्तिना केनापि जनेन सह वार्तालाप: सुकर: भवेत् इति। परमद्यत्वे तु चलभाषियन्त्रं लघुसङ्गणकमिव वर्तते। एवं प्रतीयते यत् जना: हस्ते एकं सम्पूर्णं जगत् एव नयन्त: गच्छन्ति। अनेन ते न केवलं संभाषणं कुर्वन्ति अपि तु वक्तारं साक्षात् पश्यन्त्यपि। ईमेल-फेसबुक-व्हाट्सएप-माध्यमै: एतदतीव सुकरं संदेशवाहकमपि।

अस्य माध्यमेन गमनागमनार्थं शीघ्रमेव वाहनं प्राप्य जना: सरलतया स्वगन्तव्यं प्राप्नुवन्ति। न केवलमेतदेव अपि तु एतत् यन्त्रं मनोरञ्जनकारि अपि। बाला:, वृद्धा: युवान: अस्य माध्यमेन विविधक्रीडाभि: मनोरञ्जनक्षमा: भवन्ति। परमेतदपि विचारणीयं यदस्य अधिकाधिकप्रयोग: हानिकर: भवति। 'अति सर्वत्र वर्जयेत्' इत्यनुसृत्य अस्य यथावश्यकं प्रयोग: एव करणीय:।

© NCERT not to be republished

अभ्यासः

(1) एकपदेन उत्तरत —

(क) किम् अतीव सुकरं सन्देशवाहकम्? ....

(ख) जनाः साक्षात् कं पश्यन्ति? ....

(ग) किं प्राप्य जनाः स्वगन्तव्यं प्राप्नुवन्ति? ....

(घ) अस्य अधिकाधिकप्रयोगः कीदृशः भवति? ....

(2) पूर्णवाक्येन उत्तरत —

(क) अस्य मुख्यं प्रयोजनं किमासीत्?

....

(ख) अस्य प्रयोगेण के कथं च मनोरञ्जनक्षमाः भवन्ति?

....

(3) यथानिर्देशम् उत्तरत —

(क) 'लब्ध्वा' इत्यर्थे किं पदं गद्यांशेऽस्मिन् प्रयुक्तम्?

....

(ख) 'केनापि जनेन सह वार्तालापः सुकरः भवेत्' इत्यत्र किं विशेषणपदम्?

....

(ग) 'अस्य यथावश्यकं प्रयोगः एव करणीयः' इति अत्र किं क्रियापदम्?

....

(घ) 'चलभाषियन्त्रं लघुसङ्गणकमिव वर्तते' इति अत्र किम् अव्ययपदम्।

....

(4) उपर्युक्तगद्यांशस्य उचितं शीर्षकं दीयताम्।

....

© NCERT not to be republished